

Dino Dupanović, MA

JU Muzej Unsko-sanskog kantona

UDK 371.67 (497.6): 94 (497.6)

Stručni rad

ZASJEDANJA AVNOJ-A U SOCIJALISTIČKIM I POSTSOCIJALISTIČKIM UDŽBENICIMA

Abstrakt: U radu se analiziraju udžbenici historije korišteni u razdoblju socijalističke Jugoslavije, kao i udžbenici koji su publikovani i koji se još uvijek koriste u Bosni i Hercegovini, odnosno u Federaciji Bosne i Hercegovine. U okviru analize pomenutih udžbenika, naglasak je stavljen na analizu dva događaja, Prvog i Drugog zasjedanja Anifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, odnosno (ne)zastupljenosti pomenutih događaja u udžbenicima i njihova interpretacija. Pored toga, djelomično je obrađeno i pitanje, odnosno pozicija Prvog i Drugog zasjedanja Anitifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije u jugoslavenskoj zvaničnoj kulturi sjećanja promovisanoj od strane Saveza boraca Narodnooslobodilačkog rata. Glavna karakteristika u pozicioniranju pomenutih događaja kako u udžbenicima i zvaničnoj kulturi sjećanja, jeste snažna podjeljenost koja je u pozadini uvijek imala, etničke i nacionalne suprotnosti, što ukazuju i neke ranije analize autora iz Bosne i Hercegovine, poput Melise Forić Plasto, koja se bavila širom analizom udžbenika pisanih na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

Ključne riječi: AVNOJ, udžbenici, historija, Bosna i Hercegovina, Drugi svjetski rat

Abstract: The paper analyzes history textbooks used in the period of socialist Yugoslavia, as well as textbooks that were published and are still used in Bosnia and Herzegovina, actually in the Federation of Bosnia and Herzegovina. Within the framework of the analysis of the mentioned textbooks, emphasis is placed on the analysis of two events, the First and Second Sessions of the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia, that is, the (non)

representation of the mentioned events in the textbooks and their interpretation. In addition, the question, i.e. the position of the First and Second Sessions of the Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia in the Yugoslav official culture of memory promoted by the Association of Fighters of the National Liberation War, is partially addressed. The main characteristic in the positioning of the mentioned events, both in textbooks and in the official culture of memory, is the strong division that always had ethnic and national contrasts in the background, as indicated by some earlier analyzes by authors from Bosnia and Herzegovina, such as Melisa Forić Plasto, who dealt with a wide analysis of textbooks written in Bosnian, Croatian and Serbian languages.

Key words: AVNOJ, textbooks, history, Bosnia and Herzegovina, World War II

U okviru jugoslavenske historiografije, javnim narativima kao i u zvaničnoj kulturi sjećanja Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije¹ pozicionirani su kao jedni od najvažnijih događaja iz Drugog svjetskog rata. Koliki se značaj općenito pridavao učenju (najnovije) povijesti svjedoči i podatak da je Prosvjetni odsjek Izvršnog odbora AVNOJ-a već u decembru 1942. godine, nepunih mjesec dana nakon svojeg osnivanja, donio posve novi program povijesti u kojemu je bilo predviđeno da se u četvrtom

¹ Prvo zasjedanje AVNOJ-a održano je u Bihacu 26-27. novembra 1942. godine. Vijećnici koji su prisustvovali zasjedanju bili su predstavnici NOP-a naroda i narodnosti Jugoslavije. Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a donesena je Rezolucija o osnivanju AVNOJ-a, koji je bio opštenacionalno političko tijelo. U odnosu na inostranstvo AVNOJ je nastupao kao predstavnik nove Jugoslavije. Na zasjedanju osuđena je jugoslavenska izbjeglička vlada u Londonu te je donesena odluka o osnivanju zemaljskih antifašističkih vijeća Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije. Drugo zasjedanje AVNOJ-a bilo je u Jajcu 29. novembra 1943. godine. Drugo zasjedanje AVNOJ-a bilo je jedna vrsta polaganja kamena temeljca za novu državu koja je trebala biti uspostavljena na federativnom principu. Zasjedanjem je predsjedavao Ivan Ribar, predsjednik Izvršnog odbora. AVNOJ je zamišljen kao parlament nove jugoslavenske države. Rasim Hurem, „*Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*“, Plejada-University Press, Zagreb-Sarajevo, 2016, 203-204.; Marko Attila Hoare, „*Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*“, Vrijeme, Zenica, 2019, 242-243.

razredu osnovne škole poučava o ratu koji je još bio u toku (*Uputstva nastavnicima za rad u osnovnim narodnim školama*, 25. 12. 1942).² U godinama koje su uslijedile nakon završetka Drugog svjetskog rata, pozicioniranje pomenutih događaja ne samo da je snažno afirmisano u društvu kroz udžbenike historije, nego i u zvaničnoj kulturi sjećanja.³ Ubrzana izgradnja i otvorenje muzeja u Bihaću i Jajcu, 1952. i 1953. godine posvećenih Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a, svjedoče

² Snježana Koren, „*Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*“, Srednja Europa, Zagreb, 2012, 311.

³ „Središnja školska proslava bio je 29. novembar, praznik s eksplicitno historijskom simbolikom kojim su se svake godine prizivala u sjećanje dva povijesna događaja: Drugo zasjedanje AVNOJ-a 1943. godine te zasjedanje Ustavotvorne skupštine 1945. godine. Ovaj su praznik škole svečano proslavljale već u studenom 1945. godine- u školskim izvještajima najčešće su ga nazivale '29. novembra', 'godišnjica Drugog zasjedanja AVNOJ-a', 'dan II zasjedanja AVNOJ-a', 'narodni praznik 29. novembra' itd. Već sljedeće godine, odlukom Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ (2. II. 1946), proslavljanje ovog praznika dobilo je dodatnu funkciju: otada se 29. novembra istovremeno obilježavala odluka AVNOJ-a na 'povijesnom zasjedanju' u Jajcu 1943. kojom su 'narodi Jugoslavije /.../ udarili temelje za izgradnju nove Jugoslavije', kao i, 'dan kad je godine 1945. Ustavotvorna skupština proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju'. Tako je ovaj praznik dobio dvostruku simboliku: osim što je predstavljao rođenje druge Jugoslavije, postao je i simbolička reprezentacija čina svrgavanja monarhije i proglašenja republike. To je došlo do izražaja i u uobičajenom nazivu ovog praznika - Dan Republike - koji se ne navodi ni u jednom zakonu o državnim praznicima iz rog razdoblja, ali se svejedno učestalo spominje već od druge polovice 1940-ih u raznim dokumentima, dopisima, izvještajima i odlukama. Otada se taj praznik u školskim izvještajima počinje redovito vezivati uz proglašenje republike, pa se stoga i naziva proslavom 'dana proglašenja republike', 'Dana Republike', 'Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Dana Republike' ili jednostavno, 'proslavom 29. novembra/studenog'. Svečanosti povodom 29. novembra imale su ulogu oživljavanja središnjih vrijednosti u kolektivnom pamćenju, kako učenika, tako i nastavnika - bile su privilegirano mjesto za iskazivanje motiva bratstva i jedinstva te lojalnosti društvu i državi. Ipak, škole su upozorene da 'o ovim historijskim datumima' ne treba govoriti isključivo na samoj proslavi, već i u cjelokupnom školskom radu. Iako ovdje nisu, kao u nekim kasnijim uputama, definirani predmeti, može se bez puno dvojbe pretpostaviti da se to prvenstveno odnosilo na tzv. nacionalne predmete, prije svega nastavu hrvatskog ili srpskog jezika i povijesti. To potvrđuju i prvi programi i priručnici za nastavu povijesti objavljeni tijekom rata: Drugo zasjedanje AVNOJ-a već se u njima opisuje kao 'jedan od najkрупnijih, najdalekosežnijih događaja u historiji naših naroda.'“ Koren, „*Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*“, 412-413.

da je potreba novih vlasti za učvršćivanje “*bratstva i jedinstva*”, bila jedan od ključnih potreba, a pomenuti događaji upravo su bili simboli kratice koja je upućivala na zajednički život među svim jugoslavenskim etničkim i nacionalnim kategorijama. Novo komunističko rukovodstvo nastojalo je na ovaj način ukomponovati složen jugoslavenski mozaik kulture sjećanja na događaje iz Drugog svjetskog rata. Na to upućuje i izjava Josipa Broza Tita, koji je na osnivačkom kongresu SABNOR-a istaknuo: „Bilo bi poželjno, i to moramo postići, da sve što je negativno, sve ono čime se naši narodi ne mogu ponositi, da sve to zaboravimo“.⁴ Max Bergholz s punim pravom navodi „da svaka empirijska analiza toga kakav je odnos javnost imala prema memorijalnim mjestima podignutim u Jugoslaviji vodi 'ad absurdum' predstavu da je postojalo jedno monolitno, s političkog vrha propisano društveno pamćenje rata.“⁵ Takav način kulture sjećanja, sasvim sigurno odrazio se i na jugoslavenske udžbenike na kojima su trebale odrastati nove generacije, učeći o dešavanjima iz minulog rata.

Bez obzira na brojne probleme s kojima se suočavao SABNOR,⁶ čini se kako su 1970-e godine zaista predstavljale vrijeme vrhunca u promicanju i njegovanju kulture sjećanja na narodnooslobodilačku borbu. Primjera radi, tokom 1974. godine Muzej AVNOJ-a u Bihaću posjetio je do tad rekordan broj posjetilaca, koji su istina svraćali u ovaj muzej kao dio obaveznih regionalnih ekskurzija. Uglavnom se radilo o đačkim ekskurzijama i organizovanim posjetama radnih kolektiva. Po broju posjeta muzej u Bihaću, zajedno s muzejom u Jajcu, ubrajao se među najposjećenije u zemlji.⁷ Međutim, s druge strane, u Jugoslaviji

⁴ Idriz Čejvan, „*Tradicija NOR i Revolucija i Uloga Muzeja, Muzeji revolucije u negovanju revolucionarnih tradicija*“, Beograd, 1972, 5.

⁵ Hajke Karge, „*Sjećanje u kamenu – okamenjeno sjećanje?*“, Biblioteka XX vek, Beograd, 2014, 17.

⁶ „Savez boraca Narodnooslobodilačkog rata (SBNOR) osnovan je 1947. godine, i on je nekadašnje partizanske borce, i one koji su podržavali Narodnooslobodilački pokret, okupio s ciljem čuvanja i njegovanja tradicija i sjećanja na Narodnooslobodilački rat. /.../ Savez je nakon ujedinjena sa Savezom ratnih vojnih invalida Jugoslavije i Savezom rezervnih oficira i podoficira Jugoslavije 1961. godine preimenovan u Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR).“ Karge, „*Sjećanje u kamenu*“, 19.

⁷ U Muzeju Prvog zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću-Rekordan broj posjetioca, *Krajina*, br. 653, Bihać, 7.6.1974., 4.

je tokom prve polovine 1970-ih godina bilo primjetno opadanje interesovanja "omladinaca" za kulturu sjećanja na događaje iz Drugog svjetskog rata. Učestali, ponekad i monolitni događaji na kojima su se "omladinci" prisjećali događaja poput Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, možda je najbolje sažeto u riječima jednog od članova SABNOR-a Jugoslavije za njegovanje tradicija, koji je na jednoj od sjednica ovako opisao ovaj problem: „/.../ ja mislim ako ćemo ozbiljno da analiziramo stvari da smo mi već zapali u to vrijeme i u tu situaciju da neprekidnim ponavljanjem na isti način proslava tih već smo pomalo dosadili i sebi, a posebno toj omladini i mlađoj generaciji. /.../ Ako te proslave namjenjujemo omladini onda bi stvarno tu omladinu morali učiniti da ona bude subjekat, a ne objekat. /.../ taj mladi svijet na takav način da oni neprekidno slušaju nas i neprekidno o našim jurišima, borbama itd.“⁸

Josip Broz Tito i Jovanka Broz u Muzeju Prvog zasjedanja AVNOJ-a. Tito sjedi u fotelji u kojoj je sjedio u noći s 26. na 27. novembar 1942. godine. Fotografiju ustupio JU Muzej Unsko-sanskog kantona.

⁸ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Fond SUBNOR-a-Komisija za negovanje revolucionarnih tradicija, broj reg. 134, Magnetofonske bilješke sa sjednice Komisije Predstavništva SUBNOR Jugoslavije za njegovanje revolucionarnih tradicija, od 18. decembra 1974. godine, 1/8-1/9.

Ovakve kritike i slične, ponekad su bile toliko oštre, poput one Drage Roksandića, koji je ukazao da su tokom decenijske izgradnje kulture sjećanja pojedine stvari iz prošlosti hipertrofirane i urezivane u svijest ljudima, da su one dovele do stvaranja mitova o revoluciji.⁹ Pomenuti problemi uveliko su utjecali na prakticiranje njegovanja zvanične kulture sjećanja, kod velikog broja omladine. Krajem 1970-ih godina bilo je primjetno da osnovne škole značajno prednjače u „njegovanju i razvijanju revolucionarnih tradicija“, u odnosu na srednje škole, a posebno fakultete.¹⁰

Međutim, vratimo se na prve poslijeratne godine, u kojima su udžbenici za historiju često bili predmet polemike, i trebali oblikovati nove generacije, koje su kako je pomenuto, s vremenom stvarale određenu distancu prema zvaničnoj kulturi sjećanja. Prema pisanju i zapažanju Snježane Koren, jugoslavenski historijski udžbenici, imali su razvojnu liniju, u okviru koje je primjetno sve jače konstituisanje narodnooslobodilačke borbe, njene vojne i političke strane. O tome kako su se afirmisali i tekla politika pisanja udžbenika za historiju, Koren piše:

“Učenike je također trebalo upoznati sa zadacima, ciljevima i tekovinama NOB-a u koje su se ubrajali 'jedinstvo i ravnopravnost naroda', stvaranje narodne vlasti (NOO-i, AVNOJ, ZAVNOH, JNOF) i federativno uređenje Jugoslavije.' 'Sintagma bratstvo i jedinstvo se u ovim ranim programima još nije koristila, nego se umjesto toga govorilo o "nacionalnoj ravnopravnosti, slobodi i bratstvu svih naroda Jugoslavije': Titov kult ipak se počeo izgrađivati nešto kasnije: dok se u programu AVNOJ-a iz 1942. izrijekom još ne spominje njegovo ime, već u programu ZAVNOH-a za treći razred osnovne škole iz 1944. koji se zasnivao na upoznavanju učenika s odabranim povijesnim osobama i događajima predviđena je i tema 'Tim'. Nadalje Titovom imenu pridavat će se atribucije koje su sa svakim programom bile sve laskavije: npr. u programu za gimnazije za 1945/46. spominje se kao 'narodni heroj', u

⁹ AJ, Fond SUBNOR-a-Savezni odbor, Komisija za njegovanje revolucionarnih tradicija, fascikla br. 80, Zapisnik sa druge sjednice Komisije za njegovanje revolucionarnih tradicija SO SUBNOR, od 9. jula 1970. godine, 7.

¹⁰ AJ, Fond SUBNOR-a, broj reg. 153, Komisija za njegovanje revolucionarnih tradicija, Njegovanje i razvijanje revolucionarnih tradicija, od marta 1977. godine, 11.

programu za osnovnu školu iz 1948/49. kao 'inspirator i organizator NOB-e', a u gimnazijskom programu iz iste godine kao 'genijalni rukovodilac oslobodilačke borbe.'¹¹ "Već u ljeto 1945. donesena je odluka da će se u jugoslavenskim školama za poučavanje opće povijesti koristiti prevedeni sovjetski udžbenici, a istovremeno su prosvjetne vlasti počele planirati i izradu udžbenika za nacionalnu povijest. No, potkraj jula 1946. godine Boris Zihlerl, predsjednik Komiteta za škole i nauku, proglasio je pitanje sastavljanja udžbenika za nacionalnu povijest 'najtežim, a ujedno najvažnijim pitanjem' na polju udžbeničke problematike uopće. Od samog početka postojale su različite zamisli o tome treba li izraditi jedan udžbenik za cijelu Jugoslaviju ili svaka republika treba izraditi svoje zasebne udžbenike, a gledišta o tome uvelike su ovisila ne samo o zacrtanoj prosvjetnoj politici, nego i o zatečenim okolnostima i mogućnostima pojedinih republika. Na prvoj sjednici Prosvjetnog savjeta u Ministarstvu prosvete DFJ u Beogradu u augustu 1945. raspravljalo se o osnovnim smjernicama državne prosvjetne politike, a jedna od tema bili su i udžbenici nacionalne povijesti. Dio sudionika, među njima i pomoćnik ministra prosvjete Martin Mencej, zalagao se za jedinstvene jugoslavenske udžbenike. Prema podacima koje na temelju analize dokumenata iz saveznog Ministarstva prosvete donosi američka povjesničarka C. Lilly, na sastanku je ova ideja naišla na znatan otpor slovenskih, hrvatskih i nekih srpskih delegata koji su smatrali da svaka republika treba pripremati i objavljivati svoje vlastite udžbenike povijesti i književnosti, dok su s druge strane makedonski, crnogorski i bosanskohercegovački kandidati naglašavali potrebu za uniformnim obrazovanjem i zajedničkim udžbenicima. No, na temelju izvještaja koji je hrvatskom Ministarstvu prosvjete podnio hrvatski delegat Edo Vajnaht proizlazi da na sastanku nisu doneseni nikakvi obvezujući zaključci, a osim toga čini se da su crnogorske i bosanskohercegovačke delegate koji su se zalagali za jedinstvene udžbenike više vodili praktični razlozi nego unitarističke namjere, s obzirom da su upravo te dvije republike imale najviše problema s tiskanjem vlastitih udžbenika. Ipak, ideja o stvaranju zajedničkog udžbenika nacionalne povijesti za cijelu

¹¹ Koren, „Politika povijesti u Jugoslaviji, 121.

Jugoslaviju nije napuštena ni sljedećih godina, tim više što se pokazalo da nijedna republika nije u stanju samostalno izraditi takav udžbenik.”¹²

U udžbenicima historije događajima poput Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kao i događajima koji su pratili proces stvaranja nove jugoslavenske države, poput osnivanja i rada Bihačke republike, pridavana je velika pažnja. Tako je u udžbeniku “*Povijest 2 – udžbenik za srednje škole*”, autora Tome Čubelića i dr. Dragutina Pavličevića izdane u Zagebu 1977. godine, na osam stranica detaljno opisan proces dolaska partizanske vojske u Bihačku krajinu i osnivanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, dok je Drugo zasjedanje AVNOJ-a detaljno elaborirano i shematski razrađeno na približno pet stranica.¹³ Terminologija korištena u okviru pomenutog udžbenika bila je usklađena s onom koja je svakodnevno korištena u javnim narativima, jugoslavenskoj historiografiji i govorima povodom obilježavanja godišnjica iz Drugog svjetskog rata. Termini poput “*domaći izdajnici*”, “*kvislinzi*”, “*klasni interesi*”, “*drug Tito*” i dr., bili su osnovno obilježje gotovo svih jugoslavenskih udžbenika za historiju.

Udžbenici za historiju u Federaciji Bosne i Hercegovine

Raspad Jugoslavije i proglašenje samostalnih republika, uslovalo je pisanje novih udžbenika historije koji su se konceptualno i terminološki uveliko razlikovali od onih pisanih za vrijeme komunističke vlasti. Zapravo, zvanično sjećanje na događaje iz Drugog svjetskog rata počelo je gubiti na značaju tokom druge polovine 1980-ih godina kada su država i cjelokupan sistem dospjeli pod snažan pritisak. Događaji iz prošlosti, odnosno jugoslavenska zvanična historija postala je izvor za propitivanje cjelokupne ideologije, što se dešavalo u gotovo svim zemljama istočne Evrope. Rekonstrukcija sjećanja na Drugi svjetski

¹² Snježana Koren, „*Politika povijesti i udžbenici: Kako se pisala nacionalna povijest 1945.-1955*“, u: u: “*Desničini susreti*”, sv. 4, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2011. 140-141.

¹³ Tomo Čubelić i Dragutin Pavličević, „*Povijest 2 - udžbenik za srednje škole*“, Školska knjiga, Zagreb, 1977, 161-169, 199-203.

rat, naročito se aktivirala u Srbiji i Hrvatskoj. Iako su neki komunisti pokušavali braniti ranije vrijednosti, odnosno sjećanje na ratne dane, polagano su gubili bitku.¹⁴

Promjena zvanične kulture sjećanja na Drugi svjetski rat koja je svoje značajnije promjena doživjela u drugoj polovini 1980-ih godina, snažno se odrazila na pisanje novih udžbenika u drugoj polovini 1990-ih godina. Naročita kompleksnost bila je primjetna u Bosni i Hercegovini, u kojoj su sada sve tri etničke, odnosno nacionalne zajednice Bošnjaci, Srbi i Hrvati imali mogućnost sagledavanja i interpretiranja događaja iz Drugog svjetskog rata bez da su morali računati na komunističku cenzuru.

“Da bismo približili ulogu udžbenika u nastavi historije u Bosni i Hercegovini neophodno je dati kraći osvrt na obrazovnu i udžbeničku politiku. Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini kakav poznajemo danas rezultat je stanja utvrđenog i uređenog Dejtonskim sporazumom. Sistem reflektira administrativnu organizaciju države i njenu podjelu na dva entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku, te Brčko distrikt, a zatim i podjelu na deset kantona unutar Federacije BiH. Na svakom od navedenih nivoa djeluje nadležno ministarstvo obrazovanja koje propisuje i sprovodi zakone iz oblasti obrazovanja, odnosno definira nastavne planove i programe, te odobrava udžbenike za sve predmete osnovnog i srednjeg obrazovanja. Podatak o postojanju trinaest ministarstava obrazovanja unutar Bosne i Hercegovine može djelovati obeshrabrujuće, ali ipak mnogo relevantnijom se čini ona unutrašnja podjela na tri nacionalna sistema bazirana na etničkom identitetu i zasnova na pravu organizovanja i izvođenja nastave na jeziku konstitutivnih naroda, odnosno postojanja nastavnih programa na bosanskom (vezuje se za Bošnjake), hrvatskom i srpskom jeziku. Udžbenici u Bosni i Hercegovini od 1992. godine do danas prošli su jedan trnovit put. Još tokom rata 1992–1995. godine u dijelovima Bosne i Hercegovine gdje su Hrvati i Srbi bili većinski narod korišteni su udžbenici uvezani iz Srbije, odnosno Hrvatske, te su hrvatski i srpski

¹⁴ Wolfgang Hoepken, „War, Memory, and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia: War, Memory, and Education in the Balkans“, u: „East European Politics and Societies“, vol. 13, 1999, 205-207.

organi u BiH, nadležni za obrazovanje, jednostavno preuzimali planove i programe od svojih 'matičnih država'. Ova praksa trajala je sve do 2000. godine kada je donesena uredba da se u Bosni i Hercegovini ne mogu koristiti udžbenici za 'grupu tzv. nacionalnih predmeta' iz inozemstva, odnosno iz Hrvatske i Srbije, pa su ti sadržajno isti ili donekle modificirani udžbenici, umjesto u Beogradu i Zagrebu, izdavani u Banjoj Luci, Istočnom Sarajevu, Grudama ili Mostaru. U dijelovima s bošnjačkom većinom od školske 1994/1995. godine uvode se udžbenici koje je izdalo Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Republike Bosne i Hercegovine, koji ostaju na snazi do 2003. godine. Navedeni udžbenici korišteni su aktivno sve do 1998. godine kada je međunarodna zajednica u Bosni i Hercegovini putem Ureda visokog predstavnika, OSCE misije i ureda Vijeća Evrope započela intenzivne radnje na reformi nastave nacionalnih predmeta, prije svega historije. Sve je započelo formiranjem komisije za reviziju udžbenika i uklanjanje uvredljivih sadržaja 1998. godine. Cilj ove revizije udžbenika bio je izbjeći očito i negativno šabloniziranje 'drugog' ili takozvane 'antidejtonske' formulacije te jamčiti da oni ne sadrže nikakve odlomke koji štete nacionalnim i religioznim osjećajima nijednoga od triju konstitutivnih naroda BiH niti da pozivaju na mržnju ili nasilje. Tokom 1999. godine na osnovu zaključaka rada komisije provedeno je uklanjanje uvredljivih sadržaja koji su sadržavali govor mržnje ili interpretacije koje nisu bile u skladu s mišljenjem predstavnika druga dva naroda i sl. te su takvi sadržaji precrtavani markerima u postojećim udžbenicima jer novi u tom trenutku nisu mogli biti štampani."¹⁵

U ovom slučaju kao predmet analize uzeto je nekoliko udžbenika za osnovne i srednje škole izdanih za nastavne planove i programe na bosanskom, odnosno hrvatskom jeziku. Kao jedan od uzoraka analize uzet je udžbenik historije za četvrti razred gimnazije, autora Muhidina Pelesića i Mustafe Imamovića izdanog u Sarajevu 1996. godine. U okviru ovog udžbenika, autori su se u dijelu koji se odnosi na dešavanja na bosanskohercegovačkom području u Drugom svjetskom ratu, dotaknuli Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Analizom pomenutih poglavlja

¹⁵ Melisa Forić Plasto, „Historiografija o Bosni i Hercegovini u bosanskohercegovačkim udžbenicima historije (2000–2017)“, u: „Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001–2017) II“, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2020, 279-282.

ne mogu se utvrditi neka značajnija odstupanja, izuzev terminologije, od hronološkog prikazivanja događaja i odluka, kao u udžbenicima pisanim prije raspada Jugoslavije. S tim, da vrijedi napomenuti, da su autori u poglavlju koje se odnosi na Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu i Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a, nešto značajniju pažnju posvetili ulozi Bosne i Hercegovine tokom narodnooslobodilačke borbe kao “žarištu borbe”, ali i pitanju uloge bosanskohercegovačkih komunista Rodoljuba Čolakovića i Avde Hume koji su “vodili bitku” s nekim jugoslavenskim komunistima za priznavanje Bosne i Hercegovine kao jednakopravne članice u federaciji.¹⁶ U drugim udžbenicima, kasnijeg izdanja, poput udžbenika “Historije za četvrti razred gimnazije”, autora Hadžije Hadžiabdića, Edisa Dervišagića, Alena Mulića i Vahidina Memića, izdanog 2007. godine, dijelovi koji se odnose na Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, odnosno poziciju Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, razlikuje se od prethodno analiziranog udžbenika po količini teksta, koji je znatno manji, ali upotpunjen ilustracijama, koje su izostale u prvospomenutom udžbeniku. S tim da vrijedi ukazati na pogrešku prilikom opisa ilustracije prilikom boravka Josipa Broza Tita u Bihaću, što je u udžbeniku opisano kao njegov boravak u Jajcu.¹⁷

Za analizu udžbenika historije na hrvatskom jeziku, uzet je udžbenik “Povijest 4”, autora Hrvoja Matkovića, Franka Miroševića, Bože Goluže i Ivice Šarca, izdanog u Mostaru 2006. godine. Za razliku od ranije pomenutih udžbenika, u okviru udžbenika “Povijest 4” tematska cjelina koja se odnosi na Prvo, odnosno Drugo zasjedanje AVNOJ-a, sažeta je na svega jednu stranicu s osnovnim informacija, bez nešto detaljnijeg opisa značenja ovih događaja. S druge strane, udžbenik otvara i neka pitanja koja su u vrijeme socijalističke Jugoslavije bila nepoželjna ne samo u udžbenicima, nego i javnim narativima, poput sukoba Andrije Hebranga s rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije.¹⁸

¹⁶ Muhidin Pelesić i Mustafa Imamović, „Historija – IV razred gimnazije“, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo, 1996, 93-98.

¹⁷ Hadžija Hadžiabdić, Edin Dervišagić, Alen Muhić i Vahidin Mehić, „Historija/Istorija/Povijest“, Bosanska knjiga, Tuzla, 2007, 143-146.

¹⁸ Hrvoja Matković, Franko Mirošević, Ivica Šarac, Božo Goluža, „Povijest 4, udžbenik za 4. razred gimnazije“, Školska naklada, Mostar, 2006, 184.

Kako zaključuje Melisa Forić Plasto u jednom članku: “Generalni zaključak je da u udžbenicima koji se koriste u Bosni i Hercegovini možemo vidjeti postojanje i utjecaj više historiografija, i to onih nacionalnih, kroz interpretacije zajedničke prošlosti međusobno suprotstavljenih i isključivih.”¹⁹ Govoreći u tom kontekstu, događaji poput Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a također su prilagođeni ovom obrascu. U udžbenicima pisanim na bosanskom jeziku pomenutim događajima, dat je širi konceptualni prostor, s obzirom da su na ove događaje vezani drugi događaji iz Drugog svjetskog rata, poput Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a koje u bosanskohercegovačkoj historiografiji ima snažnu poziciju, s obzirom na obnovu bosanskohercegovačke državnosti. Slično je i s nekim drugim događajima poput velikih bitaka na Neretvi i Kozari, koje trebaju dati snažan legitimitet Bosni i Hercegovini i njenoj početnoj poziciji u dokazivanju bosanskohercegovačkog doprinosa u Drugom svjetskom ratu. S druge strane, udžbenici pisani na hrvatskom jeziku odaju dojam o dominaciji historije Hrvata, pa su u tom kontekstu uklopljeni događaji s Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, koji se tek parcijalno dovode u vezu s prostorom Bosne i Hercegovine i njene historije.

Literatura:

a) Arhivska građa

- Arhiv Jugoslavije, Fond SUBNOR-a-Komisija za negovanje revolucionarnih tradicija

b) Knjige, članci i udžbenici

- Čejvan, Idriz, „*Tradicija NOR i Revolucija i Uloga Muzeja, Muzeji revolucije u negovanju revolucionarnih tradicija*“, Beograd, 1972.
- Čubelić, Tomo i Pavličević, Dragutin, „*Povijest 2 - udžbenik za srednje škole*“, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- Forić Plasto, Melisa, „*Historiografija o Bosni i Hercegovini u bosanskohercegovačkim udžbenicima historije (2000–2017)*“, u: „*Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine (2001–2017) II*“,

¹⁹ Forić Plasto, „*Historiografija o Bosni i Hercegovini u bosanskohercegovačkim udžbenicima historije (2000–2017)*“, 295.

- Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2020.
- Hadžiabdić, Hadžija, Dervišagić, Edin, Muhić, Alen i Mehić, Vahidin, „*Historija/Istorija/Povijest*“, Bosanska knjiga, Tuzla, 2007.
 - Hoare, Marko Attila „*Bosanski muslimani u Drugom svjetskom ratu*“, Vrijeme, Zenica, 2019.
 - Hoepken, Wolfgang, „War, Memory, and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia: War, Memory, and Education in the Balkans“, u: „*East European Politics and Societies*“, vol. 13, 1999.- Hurem, Rasim, „*Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*“, Plejada-University Press, Zagreb-Sarajevo, 2016, 203-204.
 - Karge, Hajke, „*Sjećanje u kamenu – okamenjeno sjećanje?*“, Biblioteka XX vek, Beograd.
 - Koren, Snježana, „*Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*“, Srednja Europa, Zagreb, 2012.
 - Koren, Snježana, „*Politika povijesti i udžbenici: Kako se pisala nacionalna povijest 1945.-1955*“, u: „*Desničini susreti*“, sv. 4, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2011.
 - Matković, Hrvoje, Mirošević, Franko, Šarac, Ivica, Goluža, Božo, „*Povijest 4, udžbenik za 4. razred gimnazije*“, Školska naklada, Mostar, 2006.- Pelesić, Muhidin i Imamović, Mustafa, „*Historija – IV razred gimnazije*“, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo, 1996.

Summary

This article analyzes the situation and views on the First and Second Session of the Anti-Fascist Council of People's Liberation of Yugoslavia in certain history textbooks used during socialist Yugoslavia, but also in textbooks used in the school curriculum in the Federation of Bosnia and Herzegovina in Bosnian and Croatian. In addition, the relationship of the Union of Fighters of the National Liberation War during the period of socialist Yugoslavia, vis-à-vis the mentioned events in the official culture of memory, i.e., the positioning of school visits to museums dedicated to the mentioned events, was also partially analyzed. Analyzing historical sources and textbooks, it is noticeable

that the First and Second Sessions of AVNOJ played an important role in socialist textbooks, as well as the fact that, as stated by some authors, war events in general were introduced into curricula during the war days of 1942. , therefore, while the war was still going on. In addition, the development line of the introduction of war events into textbooks, including the aforementioned sessions, were over time fully adapted to the new official terminology after the end of the Second World War. Along with this type of education, an important segment in education was visits to specialized museums, among which were the museums in Bihać and Jajce dedicated to the session of the Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Yugoslavia. However, with the rise of nationalism in Yugoslavia, especially in the second half of the 1980s, visits to the aforementioned museums, which in earlier years were important segments of education, especially in elementary schools, also declined significantly. After the end of the last war in Bosnia and Herzegovina, views on the events of the Second World War in general, in textbooks, lost the position they had during the socialist period. In addition to the need to remove a large part of these events from textbooks, there has also been a change in the way some of them are viewed. It could be concluded that depending on which curriculum the textbooks were adapted to, that the authors most often emphasized the suffering or struggle of their own national community, often introducing elements of suffering that were supposed to prove and emphasize the contribution of their own national community in the anti-fascist struggle. Certain textbooks, such as those used for curricula and programs in the Bosnian language, have a somewhat more comprehensive and detailed approach in analyzing the events of the First and Second Sessions of the AVNOJ, especially because these were very important events for the construction of the statehood of Bosnia and Herzegovina. On the other hand, in the textbooks for curricula and programs in the Croatian language, in the analyzed textbooks, these events are mentioned mainly as facts from the past.

(Translated by: Dino Dupanović)